

Válka, Miroslav

Pěstování obilí, jeho sklizeň, výmlat a uskladnění

In: Válka, Miroslav. *Homo faber : tradiční zemědělství a lidová výroba v českých zemích z pohledu etnologie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 41-49

ISBN 978-80-210-7112-4; ISBN 978-80-210-7115-5 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131121>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5. PĚSTOVÁNÍ OBI LÍ, JEHO SKLIZE Ň, VÝMLAT A USKLADNĚNÍ

Obilí, jeho výsevu a sklizni úrody byla v lidové agronomii věnována primární pozornost vzhledem k pozici obilnin v tradiční stravě rolníka, pro kterého bylo obilí „boží dar“. Badatelé sledovali věrské složky, jež provázely setí obilí nebo jeho sklizeň spojenou s dožínkovým rituálem. Zájem směřoval k pěstovaným druhům obilí, k výsevu, vlastní sklizni a k roli muže a ženy při ní, k používanému náradí nebo k formám dosoušení obilí na poli. Objevují se studie o mlácení obilí pomocí cepu, ale vyšlapávání obilí dobyt看em, rozšířené po celém panonském prostoru a na Balkáně se v českých zemích nepraktikovalo. Mezi odbornou literaturou najdeme díla věnovaná způsobům ukládání obilí do zásobnic z různých přírodních materiálů nebo do podzemních sil, obilních jam, doložených nejen v panonském kulturním areálu, kde byly příznivé klimatické a půdní podmínky. Ze středoevropského pohledu je problematika pěstování obilí komplexně zpracována ve sborníku *Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa* (1972) redigovaném Ivánem Balassou, z hlediska české agrární kultury v *Lidové kultuře, Národopisné encyklopedii Čech, Moravy a Slezska* (2007).

Pěstované obilniny

Mezi základní obilniny pěstované v českých zemích náležely obecně žito, pšenice, ječmen a oves; jako jen regionálně rozšířené nebo historické druhy obilnin lze uvést také proso, bér, pohanku, tatarku a kukuřici.¹⁶¹ Některé byly základní složkou lidové stravy, jiné tvořily nepostradatelné krmivo pro koně, dobytek a drůbež.¹⁶² Rozdíly v pěstování obilnin vyplývaly z klimatických a půdních podmínek, které vyžadovaly. V horských oblastech se pěstovalo ozimé žito a jako jař oves, v teplejších regionech pšenice a ječmen. Stejně tak se kukuřice původně pěstovala jen na jižní Moravě, na Hané proso a v Karpatech pohanka. Od 1. pol. 19. stol. se obecně zvyšovalo zastoupení pšenice a ječmene na úkor žita s ovsem také z důvodů ekonomických. Přesto až do 2. pol. 20. stol. bylo nejvýznamnější chlebovou obilninou **žito** (na Moravě *rež*, *ryž*). Na východní Moravě a v karpatské oblasti se v rámci pasekářského hospodaření selo dvouleté žito lesní či horské, tzv. *křibice* s dlouhým stéblem a drobnými obilkami.¹⁶³ Žito se pěstovalo jako ozim, seklo se kosou a dosoušelo v panácích. Dlouhá žitná (*režná*) sláma sloužila na vázání došků a povřísel. **Pšenice** (na východní Moravě *žito*) se pěstovala v nižších, úrodných oblastech, byla cennější a pšeničná mouka sloužila na pečení bílého pečiva

161 TEMPÍR, Z.: Obilniny. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* 3. Praha 2007, s. 651–653.

162 STOLIČNÁ, R.: Obilniny – základ tradiční výživy. In: *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu*. Brno 2012, s. 197–214.

163 VAŘEKA, J.: Zemědělské techniky na Valašsku (druhy obilí a střídání plodin). *Český lid* 38, 1951, s. 555–559.

(koláče, buchty). **Ječmen** patřil rovněž ke starým obilninám s uplatněním v lidové stravě (kroupy, mouka), ale od 19. stol. převážilo jeho uplatnění v potravinářském průmyslu, ve sladovnictví. Na moravsko-slovenském pomezí se do 20. stol. pěstoval tzv. *gengel* (*cenkel*, *tenkel*), dvouřadový nahý ječmen vzpřímený, nahrazující v lidové stravě pšenici.¹⁶⁴ **Oves** nalezl uplatnění hlavně jako krmivo pro koně a další hospodářská zvířata, jen okrajově v potravě. Často se sel ve směskách, pokosený sušil obrácením na strništi než byl svázán. Ovesná sláma patřila mezi nejkvalitnější a sloužila jako ceněné krmivo. Ještě v 19. stol. oves tvořil vedle žita druhou nejrozšířenější plodinu; ve 20. stol. jeho plochy poklesly až za pšenici a ječmen.

Proso, stará plodina pěstovaná od pravěkých období nikdy nedosáhla významu shora uvedených obilnin. Pěstovalo se na menších plochách, v 19. stol. v teplejších regionech moravských, jako Haná. Z prosných jáhel se vařila kaše a prosem se krmila drůbež. Zkrmovala se i kvalitní prosná sláma. Místy se v českých zemích pěstoval od 16. stol. teplomilný **bér**; v 19. a 20. stol. jen jako pícnina. Od středověku byla ve střední Evropě pěstována **pohanka** původem ze střední Asie. Mlela se na mouku, kaši i krupky, sloužila jako krmivo i zelené hnojení. Příbuzná **tataraka**, nenáročná na pěstitelské podmínky, je doložena od 18. stol. Obě se pěstovaly i ve vyšších polohách, ale s nástupem střídavého hospodaření ustupovaly výnosnějším druhům. V oblastech s teplým klimatem se vedle uvedených obilnin rozšířilo v novověku pěstování **kukuřice**. Jako import ze zámoří se sem dostala z italského nebo tureckého prostředí, jak o tom svědčí její lidové označení (*turecké žito*, *turkyň*). Intenzivnímu pěstování na polích od 18. stol. předcházelo pěstování v zahradách; z panonské oblasti se pěstování kukuřice rozšířilo na jižní Moravu v 1. polovině 19. stol. Kukuřičné zrno sloužilo jako krmivo pro dobytek, v menší míře také jako součást lidové stravy (kukuřičné kaše). Významnou roli kukuřice v maďarské tradiční kultuře monograficky zpracoval I. Balassa.¹⁶⁵

Výsev obilí

Výsev obilí se prováděl ručně z **plachty rozsívky** z hrubého domácího plátna (strana 80–120 cm) zavěšené přes rameno na krku. Ikonografické doklady z Velislavovy bible (kolem r. 1340) zobrazují vysévání obilí z nádob a z proutěných košíků zavěšených na krku, v 18. stol. jsou doloženy rozsévací zástěry, od 20. stol. plechové rozsívky sloužící k rozhazování umělých hnojiv. Technika výsevu vyžadovala synchronizaci pohybu rukou a nohou, protože rovnoměrný výsev stále stejného množství obilí po přibližně stejné ploše měl zabránit vzniku neosetých ploch (*kanafas*). Po ručním výsevu následovalo zavláčení zrna do půdy branami nebo zaorání rádlím.

První pokusy s mechanizací výsevu pomocí **secího stroje** se objevují v 18. stol., ale rozšíření strojové techniky nastupuje až v 2. pol. 19. stol., kdy postupně vytlačilo ruční setí. To se udrželo jen v horských oblastech na nepřístupných pozemcích, na malých

164 TEMPÍR, Z.: Pěstování gengelu na Moravě a na Slovensku. *Agrikultúra* 2, 1963, s. 93–97.

165 BALASSA, I.: *A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány* [O maďarské kukuřici. Etnografická studie]. Budapest 1960.

plochách a u drobných zemědělců, kteří na zakoupení secího stroje neměli finanční prostředky. Cenným zdrojem pro poznání dobové situace představují kronikářské záznamy. Kronika Jana Škorpíka z Borače na Tišnovsku uvádí konkrétní časové údaje o zavádění mechanizace jak při orbě, tak také při setí a sklizni obilí: „*Na poli, jak jsem již psál, selo se jen radlem,¹⁶⁶ to se naběhal. V roce 1910. jsem koupil secí stroj, s kterým je zaseto brzy, pohodlně a pěkně.*“¹⁶⁷

Secí stroj (*mašina*) byl konstruován na principu: 1) Širokosecí stroj rozsával zrno po povrchu pole, a to se muselo zavlaččet do půdy; 2) Řádkový stroj vyséval zrno do řádků a pomocí malých radliček zapravil přímo do země. Tento druhý konstrukční princip zvítězil. Základní součásti secího stroje tvořily kolový podvozek, dřevěná skříň s vysévacím zařízením uváděným do chodu pomocí převodů od zadních kol, plechové výsevné roury a radličky.¹⁶⁸

Ruční výsev obilí jako začátek rolníkovy práce byl spojen s řadou **věerských představ**, rituálů a magických praktik, které měly zajistit vzejití zrna a bohatou úrodu. Doloženy jsou od starověkých dob v podobě antických mystérií, mytologických představ různých národů (plodivá síla ženy) a praktik propojených s křesťanskou tradicí (svěcení zrní, posvěcené jehnědy z Velikonoc, pronášení modliteb a zaříkání).

Doklady z různých historických období a zemí shromáždil J. G. Frazer ve *Zlaté ratolesti* (1895).¹⁶⁹ Roční období, tj. růst a zánik vegetace byly ve starých mytologiích vysvětlovány jako epizody v životě bohů (truchlivá smrt, šťastné vzkříšení), proto jarní rituály měly zajistit novou obrodu rostlin a zmnožení zvířat. V řecké mytologii jde o příběh Dionýze (Bakcha) a o příběh o Démétér a Persefoně. Česká etnografka D. Stránská se zaměřila na domácí materiál, na lidové zvyky při setí obilí, které zasadila do širších slovanských a evropských souvislostí.¹⁷⁰ Problematice se věnovali také J. a L. Petráňovi v rámci hospodářského roku rolníka.¹⁷¹

Sklizeň obilí

Žně představovaly vyvrcholení celoročního snažení rolníka, proto jsou provázeny snahou o včasnou sklizeň veškeré úrody a o minimalizaci ztrát. Sklizeň se řídila klimatickými podmínkami sídla, proto v nižších polohách začínala dříve než v horských oblastech. S uvedenou skutečností souvisely zemědělské **sezónní práce**, na které před žněmi odcházely z hor sociálně slabé vrstvy vesnického obyvatelstva a které pro ně znamenaly

166 Selo se ručně a vyseté obilí se zaoralo rádlem.

167 Viz VÁLKA, M.: *O našem rodě. Rodinná kronika Jana Škorpíka*. In: *Museum vivum. Supplementum*. Rožnov p. R. 2007, s. 20.

168 VONDRUŠKA, V.: *Slovník starého zemědělského náradí, nástrojů a strojů (1750–1914) I*. Roztoky u Prahy 1989, s. 148–151.

169 FRAZER, J. G.: *The golden Bough*. London 1895; čes. *Zlatá ratolest*. Praha 1994.

170 STRÁNSKÁ, D.: Lidové obyčeje hospodářské. Zvyky při setí. *Národopisný věstník československý* 23–26, 1930–1933, (též separát Praha 1933).

171 PETRÁŇOVI, J. a L.: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha 2000, s. 128–146.

důležitý přivýdělek. Před rozpadem Rakouska-Uherska směřovaly na střední a jižní Moravu, do Dolních Rakous, na jižní Slovensko či hlouběji do Uher.

Technika sklizně obilí se dlouhá staletí neměnila. Trhání (olamování) klasů, které se předpokládá v počátcích zemědělské výroby, se objevuje jen jako rezidua v dobách neúrody, kdy bylo obilí vytrháváno i s kořínky. Běžně používanou technikou bylo žnutí obilí **srpem** doložené v neolitu pazourkovými srpy nebo srpy s dřevěnou čepelí a se vsazenými pazourkovými zuby.¹⁷² Srpy bronzové jsou zastoupeny v depotech. Srp železný se vyvíjí od původního otevřeného nástroje k uzavřenější formě středověké a novověké.¹⁷³ Recentní doklady mají obloukovitě prohnutou čepel, která se zužuje ve špicí; ostří má hladké (*kosák*) nebo zubaté, pilovité (*srp*, *zubák*) používané jen v Podkrkonoší a na východní Moravě, i když v minulosti bylo rozšířené i jinde.¹⁷⁴ Podle středověkých ikonografických dokladů se obilí žnulo spíše ve středu stébla a ponechávalo se vysoké strniště, od 19. stol. se žne těsně u země z důvodu potřeby slámy pro ustájení dobytek, takže ženci museli při práci klečet nebo se hodně sehnout. Zatímco ve středověku šlo o mužskou práci, od 18. stol. žnou srpem obilí ženy. Na Balkáně a ve Středozeří se při žnutí obilí používala dřevěná „rukavice“ (bulharsky *palamarka*) s jedním prstem chránící žence před poraněním trnů.

Žnutí obilí **kosou** se v širším měřítku objevuje na velkostatech od 18. stol., na rolnických usedlostech až v druhé polovině 19. stol.¹⁷⁵ Používala se kosa s hrabicí (*hrabica*) opatřená několika dřevěnými pruty (rožni) upevněnými na kosišti. Mladší kosa s obloukem (*lepač*, *motél*) měla na ohnutém prutu drátěný výplet nebo pytlou. Nedůvěra k použití hrabice při sklizni obilí byla způsobena obavou z velkých ztrát při kosení, jak je doloženo kronikářskými záznamy publikovanými L. Kunzem¹⁷⁶ z Valašska a K. Chotkem z Chomýže u Holešova z 80. let 19. stol.: „*Letos náš souseď poprvé žal obilí hrabici. Pán Bůh ho potrestá, že tak neuctivě s božím darem zachází*“.¹⁷⁷ Na západní Moravě popisuje zavedení hrabice ve své kronice J. Škorpík: „*Když můj otec se sem dostal,*¹⁷⁸ *tak v Borači ve žních se všechno obilí žalo srpem, což je práce velmi zdlouhavá, otec přinesl hrabice první do obce, pak se tak rozšířily, za čas je měl každý rolník.*“¹⁷⁹

Mechanizaci žňových prací představují **žací stroje**, jejichž první předchůdci se objevují už v antice.¹⁸⁰ Vývojová řada novodobých žacích strojů počíná v 2. pol. 19. stol.

172 CHOTEK, K.: Staré způsoby práce v československém zemědělství. *Žatva srpem. Československá etnografie* 7, 1959, s. 275–290.

173 BERANOVÁ, M.: Slovanské žňové nástroje v 6.–12. století. *Památky archeologické* 48, 1957, s. 99–117.

174 SLAVKOVSKÝ, P.: Srp a kosák. *Slovenský národopis* 26, 1978, s. 597–600.

175 SLAVKOVSKÝ, P.: Kosa. *Slovenský národopis* 26, 1978, s. 83–94.

176 KUNZ, L.: Staré zemědělství na Valašsku. *Valašsko* 5, 1956, s. 12.

177 CHOTEK, K.: Staré způsoby práce v československém zemědělství. *Žatva srpem*, c. d., s. 287.

178 Přiženil se do Borače ze Zlatkova u Bystřice n. P. r. 1860.

179 Bylo to způsobeno také dostatkem levné pracovní síly. Do Borače chodily na žně ženy z hor, z výše položených oblastí Českomoravské vrchoviny, od Bystřice n. P. a Nového Města n. M. Viz ŠKORPÍK, Z.: *Borač. Geograficko-historicko-národopisný obraz obce*. Brno 2005, s. 37.

180 ŠMELHAUS, V.: Antický žací stroj a jeho původ. *Československá etnografie* 8, 1960, s. 312–316.

továrními výrobky, které obilí jen pokosily (*žačka*). Jejich základní součástí tvořily dvě pohyblivé lišty se žacími noži trojúhelníkového tvaru, jež se pomocí převodu z kol pohybovaly proti sobě a řezaly stébla obilí, padající na desku (*vál*) za žacím ústrojím, odkud se v pravidelných intervalech shrabovala na pole. Technicky dokonalejší byly stroje opatřené zařízením na hrstování pokoseného obilí (*lopaťák*). Po r. 1945 se rozšířily samovazy, které automaticky provedly svázání obilí do snopů, a vývojovou řadu sklízecí techniky uzavírají kombajny spojené se socialistickým zemědělstvím.

I když se ručně kosilo spíše přezrálé obilí, bylo třeba ho dosoušet.¹⁸¹ Přímo na poli, na zemi se sušil v horských oblastech jen oves; obracel se a pak teprve vázal do snopů. Ostatní obiloviny se vázaly přímo do snopů. Povřísla byla připravena přes zimu z žitné (*režné*) slámy nebo přímo na poli je zkroucením ze dvou svazků slámy vytvářela žena, která pokosené obilí odebírala.¹⁸² Obilí svázané do snopů se skládalo v sušších, nižších oblastech do mandelů po 15 snopech,¹⁸³ jinde do panáků s různým počtem snopů. K vázání obilí sloužil dřevěný kolík (*knutla, róbl, vrúbl*), pomocí kterého bylo povříslu pevně utaženo. V horských oblastech (Šumava, Valašsko) se obilí sušilo na kůlech (*kolce, ostrévky, mandelštoky*), které se v případě deštivého počasí odnášely pod střechu. Suché obilí se transportovalo do usedlostí různým způsobem. V horských oblastech je doloženo snášení snopů v plachtách na zádech nebo na bidélkách. Na selských usedlostech byl běžný transport pomocí vozu s žebřinami, kde byl náklad zajištěn trámecem (*póz*) nebo lanem.

Slavnost na ukončení žatvy, **dožínky**, se z původního rituálu transformovala na lidovou festivity s pevnou dramaturgií a ustálenými slovními projevy (*říkáním*), písněmi a se speciálními rekvizitami, jako byly poslední snop nebo dožínkový věnec.¹⁸⁴ Byla organizována pozemkovou vrchností na panských dvorech, na větších usedlostech, postupně i rolnickými spolky a politickými stranami. V dožínkových obyčejích najdeme pozůstatky starých představ, personifikujících obilí do postav zvířecích a lidských (obilní démoni). Důležitou roli hrály poslední klasy ponechávané na poli, poslední snop a dožínkový věnec, který byl obřadně předáván hospodáři a uchován do příští úrody. Germánský materiál zpracoval W. Mannhardt,¹⁸⁵ polský, etnograf J. S. Bystron¹⁸⁶ a český kulturní historik Č. Zíbrt.¹⁸⁷

181 KRAMAŘÍK, J.: Z historie stavění snopů na poli a dosoušení obilí na území Čech a Moravy. *Český lid* 57, 1970, s. 84–99.

182 KRAMAŘÍK, J.: Žena a muž při sklizni obilí. *Český lid* 56, 1969, s. 53–63

183 KRAMAŘÍK, J.: Obilní mandele. Formy horizontální. *Národopisný věstník československý* 5–6, 1970–1971, s. 201–220.

184 VEČERKOVÁ, E.: Dožínky. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* 2. Praha 2007, s. 153–155.

185 MANNHARDT, W.: *Wald- und Feldkulte*. Berlin 1875; MANNHARDT, W.: *Antike Wald- und Feldkulte*. Berlin 1877 (1904²).

186 BYSTROŇ, J. S.: *Zwyczaje żniwiarskie w Polsce*. Kraków 1916.

187 ZÍBRT, Č.: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní*. Praha 1886.

Výmlat obilí

Pravěkou formu získávání zrna z klasů představuje jejich ruční drcení. Po žních před vlastním mlácením, v době nedostatku obilí na usedlosti jsou doloženy příležitostné formy výmlatu, jako vyklepávání zrna hůlkou nebo přes sud (*sudování*) či přes trám ve stodole. Tradiční způsob mlácení představuje až do 19. stol. výmlat pomocí **cepu** prováděný obvykle na mlatě ve stodole. Cep čepicový se skládal z hůlkovitého držáku z měkkého dřeva a silnějšího válcovitého bijáku ze dřeva tvrdého (buk, habr, jasan). Obě části byly opatřeny ohlávkami, koženým ošitím, propojeným koženým okem (*svora*). Vedle této nejběžnější formy se objevují různé regionální varianty cepu bez ošití nebo s dřevěným či kovovým okem na držáku.¹⁸⁸

Technika ručního mlácení cepem měla zavedené postupy prověřené tradicí. Nejprve se omlátily nahrubo svázané snopy, pak se rozvázaly a rozprostřely po mlatě, a to klasy do středu a stěbly (*řitovím*) po obvodu. Vzhledem k tomu, že se mlácení účastnil různý počet mlatců, bylo třeba jejich pohyby synchronizovat, aby práce probíhala plynule. K tomu sloužily rytmické veršované průpovídky, které jako „hlasy cepů“ uvádí sbírky lidové slovesnosti.

Instituce najatých mlatců je známa od 16. stol. Pracovali na panských dvorech a u větších sedláků za odměnu stanovenou v naturáliích, v 19. stol. i za peníze. Mlátilo se od podzimu často až do jara podle bohatosti úrody a počtu mlatců. Práce byla ukončena **domlatkem** spojeným s pohoštěním, případně i hudbou s tancem.

V 2. pol. 19. stol. začala ruční práci nahrazovat strojová. **Mlátičky** nejdříve jen na ruční pohon nahradily výkonnější stroje na pohon zvířecí, parní a po elektrifikaci vesnice poháněné elektrickým motorem. Vzhledem k ceně mlátičky se nejdříve objevují na velkostatkách; na vesnicích vznikají družstva na zakoupení stroje nebo mlátičku kupují obce a pak ji jednotlivým hospodářům zapůjčují. Mlátička pracovala na principu otočného bubnu a pevného pláště (*lubu*). Z hlediska konstrukčního se vyvinuly dva základní typy: 1) Mlátička nýtová měla buben i plášť opatřeny železnými hřeby (nýty). Obilí se vkládalo do stroje kolmo na osu bubnu, který ho vtáhl dovnitř a protáhl mezi hřeby. Došlo tak k polámaní slámy, která se dále nemohla použít na došky apod.; 2) Mlátička lištová byla opatřena po obvodu bubnu i pláště lištami, které narážely na klasy a vymlátily je. Obilí bylo možno vkládat jak napříč, tak podélně, takže sláma vypadávala rovná, použitelná k dalšímu zpracování (došky, povřísla, slamníky).

Na počátku 20. stol. se ruční výmlat obilí udržel jen v horských oblastech Šumavy, v Krkonoších a na východní Moravě, kde se sláma stále používala jako střešní krytina a v hospodářství na povřísla.

Při mlácení cepy i ručními mlátičkami bylo získáno zrna znečištěné úlomky slámy a klasů, plevami a semeny plevelů, proto se muselo vyčistit. K odstranění hrubých nečistot sloužila **síta** s různě velkými oky. *Ouhrabečnice* měla obdélníkový tvar a byla upevněná na rozvidlené násadě, řešeto (*řičice*, *řitice*) bylo kulaté s pláštěm z lubu a vý-

188 VONDRUŠKA, V.: *Slovník starého zemědělského nářadí, nástrojů a strojů (1750–1914) I.*, c. d., s. 196–202.

pletem z loubku či drátu. Podle hustoty pletiva se rozlišovaly jednotlivé typy sloužící k speciálním prosévacím úkonům. Po hrubém vyčištění se obilí dále čistilo **vátím**, přehazováním v průvanu na mlatě dřevěnou lopatou (*vějačka*). Nejvyšší, nejtěžší zrno padalo nejbližší, dál pak méně kvalitní a *zadina* spolu s plevy a plevelem nejdále.

Od 2. pol. 19. stol. se na vesnici objevují různé mechanismy, které čištění obilí měly usnadnit a urychlit. Dlouhé, šikmé síto na dřevěné konstrukci se označovalo jako žejbrovina (*žejbro*, *valach*). Síto na dně koryta mělo různé velké otvory, násypný koš v horní části nástroje nesl záklopkou regulující množství obilí pouštěného po nakloněné ploše síta. Práce urychlovalo třesení sítem nebo konstrukce s hřídely a dřevěnými palci, které uváděly do pohybu dřevěná kladívka. Ta po dopadu klepaly do síta a urychlovaly čištění. Žejbrovina se objevuje na rolnických hospodářstvích od 16. stol., ale v 2. pol. 19. stol. byla nahrazena technicky dokonalejšími **čisticími mlýnky** (*fukar*, *fofr*, *větrník*) vyráběnými v jednoduchých formách podomácku hospodáři, dokonalejší výrobky řemeslníky a od 4. čtvrtiny 19. stol. průmyslově v továrnách. Konstrukci mlýnku tvořil dřevěný buben s násypným košem opatřeným záklopkou regulující množství propadávajícího obilí. Uvnitř bubnu se otáčela hřídela se čtyřmi i více lopatkami, které vytvářely proud vzduchu potřebný k čištění. K dočišťování obilí sloužil mlýnek bez sít, protože nejtěžší obilí padalo svisle dolů a lehčí (*zadina*) proud vzduchu odnášel stranou do zvláštního koryta. Čisticí mlýnek se síty třídil obilí podle jakosti. Zrno procházelo přes soustavu sít upevněných šikmo nad sebou nebo pohyblivých pomocí pružin. Různé velká oka v sítích prováděla selekci zrní podle velikosti; jinam vypadávaly zadina, plevy a nečistoty.

Na konci 19. stol. se objevily čisticí stroje **triery**, které obilí třídily podle velikosti, váhy nebo tvaru. Pracovaly na principu kombinace soustavy sít, proudu vzduchu a samospádné a odstředivé síly. K pohonu sloužily různé motory. Užívaly se v případě tržního obilí a v uměleckých mlýnech k čištění obilí před vlastním mletím.

Postup mechanizace výmlatu obilí přibližují na příkladě konkrétní zemědělské usedlosti kronikářské zápisy J. Škorpíka ze západní Moravy (naroz. v Borači u Tišnova r. 1862). Za jeho mladých let se všechno obilí mlátilo cepy. V 80. letech 19. stol. se začaly používat mláticí stroje, ale jen na ruční pohon. Mechanizaci, která ulehčila lidskou práci, představoval až žentour poháněný koněm, zakoupený na hospodářství J. Škorpíka v r. 1900. „V roce 1936. koupil syn Vladimír motor elektrický, to je ještě lepší, neboť pohání sečkovici, pilu okružní a mláticí,“¹⁸⁹ komentuje kronikář svou víru v technický pokrok usnadňující manuální práci.¹⁹⁰

Analogické doklady nářadí k výmlatu obilí ze slovenského prostředí obsahuje katalog Slovenského národního muzea v Martině. Zahrnuje také nářadí žatevní.¹⁹¹ Výmlat obilí pomocí vyšlapávání dobyt看em, rozšířený na jižním Slovensku a po celém panonském prostoru, se v českých zemích neprovozoval.

189 Sečkovice – řezačka na slámu, sečku. Mlátice – mlátička na obilí.

190 VÁLKA, M. (ed.): Rodinná kronika Jana Škorpíka. In: *Agrární kultura*. Brno 2007, s. 133.

191 HYČKO, J.: *Žatevné a mlatobné náradie*. Martin 1973.

Ukládání obilí

Vymláčené obilí se ukládalo na sýpky a komory, do zásobnic z různých přírodních materiálů nebo do obilních podzemních sil, obilních jam, doložených v panonském kulturním areálu, kde byly příznivé klimatické a půdní podmínky.¹⁹² Ukládání obilí do **obilních zásobnic** má pravěké kořeny. Recentní nálezy obilních jam hruškovitého nebo vejčitého tvaru jsou situovány v rámci usedlosti (jizba, stodola) nebo mimo sídlo, jak dokládají pomístní jména. F. Skopalík uvádí zprávy ze 17. a 18. stol. z napajedelského panství o jejich hloubení a o placení dělníků. Poznává, že na přelomu 18. a 19. stol. byl tento způsob uskladnění obilí opuštěn a na selských usedlostech začali budovat patrové (horní) komory.¹⁹³ Stejnou funkci plnily i hanácké žudry, malohanácké žundry (*žondry*) nebo samostatně stojící **sýpky**, v Čechách označované jako špýchary. V těchto prostorách v rámci domu a v samostatných stavbách se obilí ukládalo volně na dřevěné podlaže v příhradách oddělujících jednotlivé druhy. Ve větším měřítku se sýpky budovaly na vesnici od 18. stol. se zvýšením produkce obilí, jež bylo předmětem obchodu a významnou součástí výnosu hospodářství.

Menší množství obilí se skladovalo v pravěku v hliněných sudovitých zásobnicích, které v historických dobách nahradily různé dřevěné dlabané nádoby nebo truhly vyrobené tesařskými technikami. S karpatským kulturním okruhem je spojen **kadlub**, dřevěná nádoba válcovitého tvaru vyrobená z vyhlazeného nebo vydlabaného špaluku. Dno měla samorostlé nebo bylo vsazené do drážky na vnitřní straně pláště. Stojaté kadluby dosahovaly výšky přes 1,5 metru a průměr až okolo jednoho metru. Rozměrnější byly ležaté kadluby, které měly oba konce kmene zadeštěny a otvor opatřený dvířky v plášti.

Tesařskými technikami se konstruovaly dřevěné zásobní truhly (*žigla*) dlouhé až 3 m s deskovými nohami s víkem. Uvnitř byly rozděleny několika přepážkami. Podobná truhla se používala také na mouku (*moučnice*). Specifickou konstrukci měl **súsek**, truhla spojená s karpatskou, ale i s panonskou kulturou. Rohové sloupky s drážkami umožňovaly zasunutí štípaných desek opracovaných jako šindel. Vznikly těsně spojené stěny, jimiž ani při seschnutí nepropadávalo obilí. Charakteristickou součástí tvořilo klenuté víko. Stejně funkce plnily od středověku i sudy, vyrobené bednářskými technikami. V 19. stol. sloužily k uskladnění obilí na malých usedlostech, kde nebyla samostatná sýpka, ale jen přízemní komora. Malé množství obilí (např. na setí) se uskladňovalo v nádobách pletených ze slámy (*baně*).¹⁹⁴ Měly kulovitý nebo válcovitý tvar, rovné dno a samostatné víko. Vzhledem k dobrým izolačním vlastnostem slámy sloužily k ukládání i dalších produktů vyžadujících suché prostředí.

192 KUNZ, L.: *Obilní jámy*. Rožnov p. R. 2004.

193 SKOPALÍK, F.: *Památky obce Záhlinic*. Část topografická. Brno 1885.

194 MRUŠKOVIČ, Š.: *Obilné zásobnice*. Martin 1974.

Literatura

ZÍBRT, Čeněk: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní*. Praha 1886; BYSTRONĚ, Jan S.: *Zwyczaje żniwiarskie w Polsce*. Kraków 1916; STRÁNSKÁ, Drahomíra: Lidové obyčeje hospodářské. Zvyky při setí. *Národopisný věstník československý* 23–26, 1930–1933 (též separát, Praha 1933); BERANOVÁ, Magdalena: Slovenské žňové nástroje v 6.–12. století. *Památky archeologické* 48, 1957, s. 99–117; CHOTEK, Karel: Staré způsoby práce v československém zemědělství. Žatva srpem. *Československá etnografie* 7, 1959, s. 275–290; HYČKO, Ján: *Žatevné a mlatobné náradie*. Martin 1973; MRUŠKOVIČ, Štefan: *Obilné zásobnice*. Martin 1974; SLAVKOVSKÝ, Peter: Kosa. *Slovenský národopis* 26, 1978, s. 83–94; SLAVKOVSKÝ, Peter: Srp a kosák. *Slovenský národopis* 26, 1978, s. 597–600; VONDRUŠKA, Vlastimil: *Slovník starého zemědělského náradí, nástrojů a strojů (1750–1914) I*. Roztoky u Prahy 1989; KUNZ, Ludvík: *Obilní jámy*. Rožnov p. R. 2004; TEMPÍR, Zdeněk: Obilniny. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* 3. Praha 2007, s. 651–653; STO-LIČNÁ, Rastislava: Obilniny – základ tradičnej výživy. In: *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu*. Brno 2012, s. 197–214.